

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ

ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА ТА МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ

Саннікова Марина Вікторівна

УДК 340.114

**ДЕКЛАРАЦІЯ ТА АКТИ ДЕКЛАРАТИВНО-
РЕКОМЕНДАЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ПРАВА**

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і
правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків - 2013

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Науково-дослідному інституті державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор **Колісник Віктор Павлович**, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», професор кафедри конституційного права України, член-кореспондент НАПрН України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Дашковська Олена Ростиславівна**, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», завідувач кафедри теорії права та конституційного права Полтавського юридичного інституту;

кандидат юридичних наук **Передерій Олександр Сергійович**, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, доцент кафедри державно-правових дисциплін.

Захист відбудеться «__» _____ 2013 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «__» _____ 2013 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О.Г. Данильян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розбудова та розвиток правової держави нерозривно пов'язані з удосконаленням теоретичних засад юридичної науки, зокрема теорії джерел права. Особливу роль у цьому процесі відіграють декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру, юридична природа яких є недостатньо вивченою. Завдяки використанню спеціалізованих норм права, зокрема, норм-засад та норм-принципів, декларації та акти декларативно-рекомендаційного характеру впроваджують в нормотворчу практику кращі напрацювання юридичної науки та створюють передумови для подальшого регулювання суспільних відносин, хоча їх положення безпосередньо не направлені на таке регулювання.

Зазначені обставини свідчать про актуальність теми дисертації, необхідність проведення загальнотеоретичного дослідження проблемних питань, пов'язаних із вивченням декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт сектору проблем формування та функціонування органів державної влади Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України за темою «Теоретичні та правові проблеми організації та функціонування української держави в умовах конституційної реформи» (номер державної реєстрації 0110U002806), затвердженої Постановою Президії НАПрН України № 67/4 від 13 листопада 2009 р. та Вченою радою Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування 30 серпня 2009 р. (Протокол № 8).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на підставі комплексного аналізу декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру з'ясувати їх сутність, головні ознаки та значення як джерел права, розробити їх теоретико-правову характеристику. Відповідно до зазначеної мети були поставлені такі основні завдання дослідження:

- визначити поняття декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права;
- виявити закономірності викладення положень декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру, сферу та особливості реалізації, на основі чого виокремити підстави для їх класифікації і розробити таку класифікацію;

- встановити юридичну природу декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як політико-правових актів, нормативно-правових актів, нормативних договорів та визначити їх специфічні риси;

- узагальнити практику використання декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права у нормотворчій та правозастосовній діяльності, виявити та вивчити проблеми, пов'язані з таким використанням цих джерел права та запропонувати власні шляхи подолання таких проблем.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які регулюються деклараціями та актами декларативно-рекомендаційного характеру, обумовлюють їх прийняття та виникають внаслідок набуття ними юридичної сили.

Предметом дослідження є декларації та акти декларативно-рекомендаційного характеру як джерела права, їх юридична сутність та специфічні риси.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, які використовувались у взаємозв'язку.

Так, універсальним методологічним підґрунтям дослідження виступає *діалектичний метод*, який використовувався для з'ясування загальних тенденцій і закономірностей історичного розвитку декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру, встановлення органічного зв'язку змісту цих джерел права з історичними, політичними та соціальними умовами їх прийняття.

Конкретні завдання дослідження вирішувались завдяки використанню загальнонаукових методів: *метод сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного* застосовано при визначенні власних специфічних рис декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру на основі дослідження загальних та родових ознак джерел права; *історичний метод* дозволив розробити періодизацію розвитку декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права; *системно-структурний та системно-функціональний методи* дозволили вивчити закономірності викладу положень декларацій, специфіку їх змісту, структуру та особливості реалізації; *функціональний метод* сприяв дослідженню суб'єктів нормотворення, до компетенції яких належить прийняття декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру або приєднання до них від імені держави.

До найважливіших методів дослідження належать спеціально-юридичні методи: *формально-юридичний метод* широко застосовувався при вивченні змісту положень декларацій та актів декларативно-

рекомендаційного характеру; *порівняльно-правовий метод* сприяв співставленню умов прийняття, особливостей викладення норм, специфіки реалізації декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел національного та міжнародного права; використання *методу правової герменевтики* допомогло при тлумаченні положень декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру; *метод державно-правового моделювання* дав змогу дослідити декларацію та акти декларативно-рекомендаційного характеру при розробці пропозицій щодо перспектив їх розвитку у системі джерел права.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше у вітчизняній юридичній науці здійснено комплексне дослідження декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права, з'ясовано їх особливості та види, встановлено специфіку їх використання у процесах нормотворення та правозастосування, обґрунтовано низку концептуальних понять, теоретичних положень і висновків щодо характеристики зазначених джерел права з метою вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, підвищення його ефективності. Так, *уперше* в українській юридичній науці:

- визначено поняття декларації як джерела права у предметному розумінні, яке, відповідно до методів, розроблених логікою, дає змогу з'ясувати сутність досліджуваного явища: декларація – політико-правовий акт, який прийнятий уповноваженим суб'єктом, містить розпорядження загального характеру і постійної дії, розрахований на багаторазове застосування, та створює підстави для подальшого правового регулювання суспільних відносин;

- розроблено визначення декларації відповідно до основних концепцій розуміння поняття «джерело права»: в матеріальному розумінні (як правотворчий фактор, що зумовлює зміст та форму права) декларація – це урочиста заява, звернення, ствердження (констатація) уповноваженого суб'єкта, що впливає на зміст правових норм шляхом проголошення принципів, засад подальшої нормотворчої діяльності в певній сфері життя суспільства або визначальних, фундаментальних основоположних підходів до формування та здійснення того чи іншого напрямку політики держави; декларація в формальному розумінні – це документ, укладений (прийнятий) у формі нормативно-правового акту або нормативного договору, який безпосередньо не направлений на врегулювання суспільних відносин, а створює умови для такого врегулювання в майбутньому, обумовлюючи зміст законодавчих актів, які розробляються на його основі та приймаються на його підставі, а також складає підґрунтя формування та реалізації державної політики у певній сфері;

- доведено притаманність декларації визнаних юридичною наукою найсуттєвіших ознак джерел права (публічність, формальність, нормативність, юридична сила, обов'язковість, гарантованість) та визначено власні специфічні риси, серед яких визначальною є те, що декларація не направлена на безпосереднє регулювання суспільних відносин, а створює передумови та межі такого регулювання;

- виокремлено підстави (критерії) та розроблено класифікацію декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права. Так, відповідно до загальнонаукових методів та прийомів, розроблених логікою та визнаних юридичною наукою, варто розрізняти: за суб'єктами правотворчості (декларації, що прийняті органом законодавчої влади, главою держави, органами виконавчої влади, іншими правотворчими органами, наділеними такими повноваженнями); за обсягом і характером дії (загальної дії, спеціальні та декларації виняткової дії); за галузевою належністю (такі, що містять норми лише однієї галузі права і такі, що мають комплексний (або міжгалузевий) характер). На основі власних специфічних рис виділено ряд підстав (критеріїв) класифікації, серед яких найголовнішим вбачається характер відносин, що регулюються. Серед декларацій, направлених на врегулювання політичних відносини, варто розрізняти такі, що спрямовані на встановлення дипломатичних відносин; направлені на встановлення та (або) поглиблення відносин між суб'єктами політичної, правової діяльності у певній сфері; укладені з метою співпраці в сфері судочинства і правової допомоги; такі, що проголошують принципи, засади діяльності держави у певній сфері або ставлення суспільства в цілому до якихось політичних подій. Також доцільно виділяти декларації, що регулюють економічні, соціальні відносини, тощо.

- з'ясовано юридичну сутність декларації, яка є втіленням власне правового та договірною начала і відіграє при цьому важливу політичну роль. В зв'язку з цим доведено необхідність визначення декларації як політико-правового акту: вона являє собою документ уповноважено суб'єкта, який в першу чергу направлений на досягнення певного політичного ефекту, а вже потім на створення передумов правового регулювання суспільних відносин (у вузькому розумінні); як акт, який укладається уповноваженими суб'єктами з метою регулювання найважливіших суспільних відносин або створення передумов для такого регулювання в майбутньому, може містити у собі політичні норми або відіграє важливу політичну роль (у широкому розумінні).

- встановлено, що декларація в формально-юридичному розумінні джерела права може бути виражена у формі нормативно-правового акту або нормативного договору. Декларацію варто визначати як особливий нормативно-правовий акт, який створює підстави і передумови подальшого

правового регулювання, визначає спрямування такого регулювання та його головний вектор з метою досягнення нового якісного рівня правового регулювання певної сфери суспільних відносин. З'ясовано, що декларація як нормативний договір може виступати джерелом як національного, так і міжнародного права. Тому її необхідно визначати: як угоду між державами чи іншими суб'єктами міжнародного права, укладену у формі декларації або акту декларативно-рекомендаційного характеру з питань, які мають для них загальний інтерес, і покликана урегулювати їхні взаємовідносини шляхом визначення взаємних прав та обов'язків (міжнародний нормативний договір); як джерело права, у якому висловлена узгоджена воля кількох суб'єктів правовідносин, що врегульовує відносини між ними та є частиною національного законодавства (внутрішньодержавний нормативний договір);

- обґрунтовано необхідність закріплення у вітчизняному законодавстві легального визначення декларації як нормативно-правового акту вищої юридичної сили, який відповідно до положень Конституції України проголошує вихідні засади та принципи правового регулювання найважливіших сфер суспільних відносин та провідних напрямків внутрішньої і зовнішньої політики держави;

Удосконалено:

- теоретичні засади перспектив розвитку декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру в системі джерел права України та як джерел міжнародного права;

Дістали подальшого розвитку:

- існуючі теоретико-правові концепції щодо розробки законодавства України, яке має визначити види нормативно-правових актів та їх ієрархію;
- стан історіографії декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру в історії права України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації можуть бути використані:

- з *науково-дослідною метою* – для подальших досліджень системи джерел права, поглиблення знань про сутність та характерні ознаки декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру, а також для урахування в наукових працях, присвячених вивченню джерел права і роботах з теорії держави і права;

- у *навчальному процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Історія держави і права», «Історія вчень про державу і право», «Конституційне право», «Міжнародне публічне право», а також при підготовці навчальної і науково-методичної літератури із цих дисциплін;

- у *нормотворенні* – при розробці законодавства України, яке має визначити види нормативно-правових актів та їх ієрархію;

- у правозастосуванні – при застосуванні положень чинних декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення, висновки і пропозиції дослідження доповідались, обговорювались і були схвалені на науковому семінарі НДІ Державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Основні наукові напрацювання з окремих питань досліджуваної теми були предметом наукових доповідей та обговорень на міжнародних і республіканських, наукових, науково-практичних конференціях і «круглих столах». Серед них: «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених» (м. Київ, 23 квітня 2010 р.), «Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні» (м. Алушта, 28 квітня – 2 травня 2010 р.), «Треті конституційні читання» (м. Харків, 28-29 травня 2010 р.), «Праворозуміння: питання теорії, правової політики і юридичної практики» (м. Харків, 27-28 травня 2010 р.), «Правова система України: проблеми і тенденції розвитку» (м. Харків, 3 червня 2010 р.), «Декларація про державний суверенітет України – передумова її незалежності та демократичного розвитку» (м. Харків, 16 червня 2010 р.), «Громадянське суспільство і права людини» (м. Харків, 9 грудня 2010 р.), «Публічна влада в Україні: конституційно-правове регулювання механізму реалізації» (м. Харків, 23 вересня 2011 р.).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення у 12-ти наукових публікаціях, зокрема, в 5 статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях з юридичних наук, тезах 7-ми наукових доповідей на конференціях.

Структуру й обсяг дисертації становлять вступ, 2 розділи, що об'єднують 8 підрозділів, висновки і список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації - 224 сторінки, з них основного тексту – 198 сторінок, використані джерела нараховують 258 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, ступінь наукової розробки, зв'язок з науковими програмами, темами, планами, визначено мету і завдання, об'єкт та предмет дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів роботи, наведено дані про її апробацію і структуру.

Розділ 1 «Загальна характеристика декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права» складається з чотирьох підрозділів та містить аналіз підходів, які сформувались у юридичній науці щодо розуміння змісту і ознак джерел права; з'ясовано поняття, риси, особливості декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру, здійснено їх класифікацію.

У підрозділі 1.1. «Гене́за декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права України» здійснено дослідження витоків формування декларації як джерела права та періодизація її розвитку відповідно до сформованих, сталих наукових підходів до періодизації історії держави і права України: від часу появи найдавніших рабовласницьких державних утворень на території сучасної України у Північному Причорномор'ї і Приазов'ї та до початку війни українського народу за визволення з-під влади Речі Посполитої; з середини XVII ст. до ліквідації української державності; з кінця XVIII ст. по 1917 р.; від перемоги Лютневої революції до утворення Української Радянської Республіки; від укладення угоди від 1 червня 1919 р. до кінця Великої вітчизняної війни; з повоєнних років до прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України; сьомий етап охоплює сучасний період розвитку України.

У підрозділі 1.2. «Поняття декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права» досліджено і критично проаналізовано основні підходи до визначення змісту поняття «джерело права». Досліджуваній проблематиці присвячені праці дореволюційних, радянських, сучасних українських і російських учених. Зокрема, у дореволюційний період проблеми теорії джерел права досліджували М.М. Коркунов, Г.Ф. Шершеневич. У радянський та пострадянський періоди серед російських дослідників окремі аспекти сутності, змісту та класифікації джерел права вивчали М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, М.Й. Байтін, С.Л. Зівс, Д.А. Керімов, С.Ф. Кечек'ян, Є.А. Лукашкова, В.С. Нерсєсянц, Ф.М. Решетніков, Ю.О. Тихомиров, О.Ф. Шебанов, Р.О. Халфіна та ін. На сучасному етапі розвитку юридичної науки проблемам вивчення джерел права присвячені праці таких російських вчених: С.В. Бошно, І.Ю. Богдановська, Т.В. Гурова, М.М. Марченко та ін. Серед зарубіжних досліджень зазначених проблем слід назвати роботи В. Бернхєма, Ж.-Л. Бержєля, Р. Кроса, Д. Рєне та ін. Проблемам вивчення джерел права присвячені роботи таких вітчизняних дореволюційних вчених: С.С. Дністрянський, О.О. Жилін, Б.О. Кістяківський, К.О. Нєволін, Ф.В. Тарановський, М.Ю. Чижев. Суттєвий внесок в розвиток теорії джерел права зробили сучасні вітчизняні вчені, серед них: Л.А. Луць, О.Г. Мурашин, П.М. Рабінович, В.М. Сєліванов, Р.Б. Тополєвський, Ю.С. Шємшучєнко та ін.

Фундаментальність наукової категорії «джерело права» зумовило необхідність визначення декларації за допомогою засобів, способів і методів, розроблених навіть не юридичною наукою, а логікою. Так, залежно від мети дослідження явища, визначення має бути генетичним, функціональним, або предметним: декларація - джерело права, що виражене

в документі визначеної форми, прийняття якого зумовлене необхідністю закріплення найбільш загальних засад та принципів регулювання найважливіших сфер суспільного життя (генетичне визначення); декларація - основоположний установчий політико-правовий акт, що закріплює основи, вихідні положення конституційного, економічного та соціального ладу, прав і свобод людини та громадянина, статусу держави у міжнародних відносинах та є основою подальшого правового регулювання (функціональне визначення); декларація - політико-правовий акт, прийнятий уповноваженим суб'єктом, що містить приписи загального характеру постійної дії, котрі розраховані на багаторазове застосування, направлені на визначення фундаментальних засад розвитку певних сфер суспільних відносин або ж суспільства і держави в цілому та зумовлюють напрямки та межі подальшого правового регулювання (предметне визначення). За основу для дослідження декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру взяте предметне визначення, оскільки саме таке розуміння поняття, відповідно до підходів, розроблених логікою, дає змогу з'ясувати сутність досліджуваного явища.

У підрозділі 1.3. «Загальні ознаки джерел права і специфічні риси декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру» доведено притаманність декларації загальних ознак джерела права в формально-юридичному розумінні та виявлено її власні специфічні риси, обґрунтовано співвідношення декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру.

Так, застосування декларації і в міжнародному, і у внутрішньодержавному праві зумовлює особливий склад суб'єктів правотворчості: окрім вищих органів законодавчої влади, до таких суб'єктів належать наддержавні об'єднання і власне самі держави. Предмет регулювання декларації (найважливіші суспільні відносини, які визначають розвиток держави і суспільства) обумовлює особливий порядок її прийняття, юридичну силу і гарантованість. Прийняттю декларації надається, як правило, важливого політичного значення, що проявляється у наявності преамбул до цього документу, широкого розповсюдження змісту її положень в суспільстві тощо. Юридичну силу та обов'язковість до виконання зумовлюють як згаданий вище предмет її регулювання, так і місце нормотворчого органу в ієрархії органів влади. Більше того, положення декларації адресуються, головним чином, саме державі, яка зобов'язується дотримуватися проголошених положень і реалізувати поставлені цими положеннями цілі і завдання. Норми декларації априорі вважаються такими, що підлягають беззаперечному виконанню в силу авторитету суб'єкту прийняття і того, що виконання цих норм відіграє надзвичайно важливу політичну роль. Відсутність закріплених у

встановленому законом порядку вимог чіткої документальної форми декларації пояснюється традиціями нормотворчості, що виявляється у використанні норм-засад, норм-принципів, норм-цілей тощо відповідно до конкретного предмету правового регулювання тієї чи іншої декларації.

В дисертації поняттям «акти декларативно-рекомендаційного характеру» охоплено акти національного та міжнародного права, які за своєю правовою сутністю є тотожними декларації та наділені спільними з нею рисами, проте відрізняються особливостями реалізації та мірою обов'язковості їх положень.

Так, внутрішньодержавні акти декларативно-рекомендаційного характеру (як, правило, укладаються у формі звернень, заяв, універсалів, меморандумів, маніфестів і т.д.) є документальним виявом політичної волі суспільства або певної його групи і укладаються з метою впливу на політику держави в цілому або певні її напрямки, розвиток суспільних відносин або в них сформульовано ставлення суб'єктів їх укладення до важливих політико-правових явищ чи процесів. Внутрішньодержавні акти декларативно-рекомендаційного характеру можуть вважатися джерелами права в формально-юридичному розумінні лише у випадку їх легітимізації у формі нормативно-правового акту або нормативного договору відповідно до встановленого національним законодавством порядку, яким і визначається механізм реалізації таких актів. В інших випадках внутрішньодержавні акти декларативно-рекомендаційного характеру можна розглядати як джерела права лише з точки зору широкого їх розуміння.

Міжнародні акти декларативно-рекомендаційного характеру (як правило, укладаються у формі пактів, хартій, конвенцій, конкордатів і т.д.), у свою чергу, носять наддержавний, глобальний характер, що обумовлює виключне право уповноваженого суб'єкта міжнародних відносин приєднатись до такого акту та брати на себе обов'язки щодо дотримання та виконання його положень. Більше того, держава, як один із таких суб'єктів, спираючись на національне законодавство, може вказувати на ті обов'язки, які вона не братиме на себе і, відповідно, не виконуватиме, шляхом прийняття (підписання) міжнародного документу із застереженнями.

У підрозділі 1.4. «Класифікація декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права» на основі їх власних специфічних рис виокремлено підстави (критерії) такої класифікації. Так, серед них: характер відносин, що регулюються (політичні, економічні, соціальні тощо); сфера та тривалість дії документу, тривалість дії, кількість учасників та порядок приєднання чи підписання. Встановлено, що акти декларативно-рекомендаційного характеру варто класифікувати також за

формою їх зовнішнього виразу на конвенції, пакти, хартії, меморандуми, конкордати, акти, універсали, маніфести.

Розділ 2 «Сутність декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру: співвідношення політичної та правової домінанти» складається з чотирьох підрозділів та присвячений з'ясуванню юридичної сутності декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права. Встановлено, що їх варто розглядати у трьох аспектах: як політико-правовий акт, нормативно-правовий акт та нормативний договір.

У підрозділі 2.1. *«Декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру як політико-правові акти»* доведено, що значна частина досліджуваних джерел права має подвійну природу: вони є політичними документами і одночасно правовими актами, які відіграють значну роль у розвитку політичних відносин і власне для визначення спрямування правового регулювання суспільних відносин, а інколи – і для безпосереднього правового регулювання.

З'ясовано, що декларацію як політико-правовий акт варто розглядати у двох розуміннях: вузькому та широкому. Так, у вузькому розумінні – це документ уповноваженого суб'єкта політичних відносин, який в першу чергу направлений на досягнення певного політичного ефекту, а вже потім на створення передумов правового регулювання суспільних відносин. Встановлено, що значна частина декларацій має подвійну природу: вони є політичними документами і одночасно правовими актами, які відіграють значну роль у розвитку як політичних відносин, тобто відносин владарювання, і власне для визначення спрямування правового регулювання суспільних відносин, а інколи – і для безпосереднього правового регулювання. Доведено, що декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру як політико-правові акти у вузькому розумінні можуть вважатися джерелами права в широкому розумінні останніх, проте не наділені усіма рисами, які дали б підстави для їх визнання джерелами права в формально-юридичному розумінні.

Обґрунтовано, що декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру як політико-правові акти з точки зору їх широкого розуміння є юридичними документами, які укладаються уповноваженими суб'єктами у встановленому законом порядку та формі з метою регулювання найважливіших суспільних відносин або створення передумов для такого регулювання в майбутньому, та при цьому можуть містити у собі політичні норми або відіграють важливу політичну роль. З'ясовано, що зазначені декларації та акти декларативно-рекомендаційного

характеру належать до джерел права: їм притаманні всі суттєві риси нормативно-правових актів або нормативних договорів.

У підрозділі 2.2. «Декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру як нормативно-правові акти» доведено, що декларація становить собою особливий нормативно-правовий акт, що створює підстави і передумови подальшого правового регулювання, визначає спрямування такого регулювання та його головний вектор з метою досягнення нового якісного рівня урегульованості певної групи суспільних відносин.

Встановлено, що до визначальних рис декларації як нормативно-правового акту варто відносити її фундаментальне правоутворююче значення, тобто вона головним чином направлена саме на встановлення норм права, а не на їх зміну, припинення чи доповнення; відсутність класичних правових норм, які б складались з гіпотези, диспозиції і санкції, у тексті декларації; використання у викладенні своїх положень специфічних норм права, які позбавлені традиційної логічної структури, та виступають як зразок, еталон поведінки; фундаментально-правовий характер, який обумовлений як структурою норм декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру, так і з роллю для становлення держави та її інституцій, принциповим завданням – створити передумови і межі для розвитку тих чи інших суспільних відносин, задати певний вектор їх розвитку.

У підрозділі 2.3. «Декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру як нормативні договори» встановлено, що декларації (актам декларативно-рекомендаційного характеру) притаманні риси як внутрішньодержавного, так і міжнародного нормативного договору.

Обґрунтовано, що декларація як внутрішньодержавний нормативний договір укладається суб'єктами нормотворчості та визначає основні засади і принципи державної політики у відповідній сфері. Як міжнародний нормативний договір вона є правоутворюючим актом, змістом якого є взаємні права і обов'язки суб'єктів. Як правило, порядок їх реалізації, а також відповідальність за невиконання або неналежне виконання взятих на себе зобов'язань передбачається в окремих документах, наприклад, резолюціях, де містяться конкретні вказівки щодо виконання положень декларації як договору.

У підрозділі 2.4. «Значення декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру та перспективи їх розвитку в системі джерел права» встановлено, що декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру відіграють важливу роль у регулюванні суспільних відносин як в Україні, так і в міжнародних відносинах. Разом з тим, вони мають значні перспективи у своєму розвитку як джерела права і впровадження цих

перспектив у практиці правозастосування може суттєво вплинути на реалізацію проголошених Конституцією України пріоритетів розвитку суспільства, а також на дотримання та виконання положень декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел міжнародного права.

Обґрунтовано необхідність визнання на законодавчому рівні декларації як нормативно-правового акту вищої юридичної сили, який встановлює основні принципи та засади правового регулювання суспільних відносин. У ієрархії законів вона має відповідати положенням Конституції України і не суперечити їм. Разом з тим, звичайні закони, предмет регулювання яких належатиме до предмету регулювання тієї чи іншої декларації, мають відповідати останній і не можуть суперечити їй. У випадку колізії норм звичайного закону і декларації має застосовуватися норма декларації як вищого за юридичною силою акту.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та розв'язання наукового завдання, що полягало у визначенні поняття, з'ясуванні юридичної природи, ролі, значення та особливостей декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру, встановленні їх головного змісту, розробці та обґрунтуванні підстав (критеріїв) класифікації і здійсненні такої класифікації. Головними результатами проведеного дослідження є такі висновки.

1. Періодизація розвитку декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права охоплює сім етапів, а деякі з них варто розподілити на підетапи: від часу появи найдавніших рабовласницьких державних утворень на території сучасної України у Північному Причорномор'ї і Приазов'ї до початку війни українського народу за визволення з-під влади Речі Посполитої; з середини XVII ст. до кінця XVIII ст.; з кінця XVIII ст. по 1917 р.; від перемоги Лютневої революції до утворення Української Радянської Республіки; від 1 червня 1919 р. до кінця Великої вітчизняної війни; з повоєнних років до прийняття Декларації про державний суверенітет України; сьомий етап охоплює сучасний період розвитку України. На зміст та функціональне призначення декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру впливали історичні епохи та соціально-політичні умови прийняття, що обумовлювало ступінь реалізації закріплених ними положень. Проте вони завжди посідали особливе місце в регулюванні суспільних відносин і саме їх права форма обиралася для закріплення основоположних, фундаментальних, вихідних засад розвитку державотворчих процесів.

2. Залежно від того, яку відмінну ознаку відповідно до засобів, способів та методів, розроблених логікою, покладено в основу дефініції, декларацію можна визначити: як найбільш загальні засади та принципи регулювання найважливіших сфер суспільного життя, що виражені в об'єктивованому документі (генетичне визначення); як основоположний установчий політико-правовий документ, що закріплює основи, вихідні положення конституційного, економічного та соціального ладу, прав і свобод людини та громадянина, статусу держави у міжнародних відносинах (функціональне визначення); як акт, що прийнятий компетентним органом держави або уповноваженим суб'єктом, містить розпорядження загального характеру і постійної дії, які розраховані на багаторазове застосування, та створюють підстави для подальшого правового регулювання суспільних відносин (предметне визначення).

3. Враховуючи основні підходи до розуміння джерела права, декларацію слід визначити: в матеріальному розумінні (як правотворчий фактор, що зумовлює зміст та форму права) декларація – це урочиста заява, звернення, ствердження (констатація) правомочного суб'єкта, що впливає на зміст правових норм шляхом проголошення принципів, засад подальшої нормотворчої діяльності в певній сфері життя суспільства або визначальних, фундаментальних основоположних підходів до формування та здійснення того чи іншого напряму політики держави. Декларація в формально-юридичному розумінні – це документ, укладений (прийнятий) у формі нормативно-правового акту або нормативного договору, який безпосередньо не направлений на врегулювання суспільних відносин, а створює умови для такого врегулювання в майбутньому, обумовлюючи зміст законодавчих актів, які розробляються на його основі та приймаються на його підставі, а також складає підґрунтя формування та реалізації державної політики у певній сфері.

4. Декларації притаманні визнані юридичною наукою найсуттєвіші ознаки джерел права (публічність, формальність, нормативність, юридична сила, обов'язковість, гарантованість) та визначено власні специфічні риси.

Так, застосування декларації і в міжнародному, і у внутрішньодержавному праві зумовлює особливий склад суб'єктів правотворчості: окрім вищих органів законодавчої влади, до таких суб'єктів належать наддержавні об'єднання і власне самі держави. Предмет регулювання декларації (найважливіші суспільні відносини, які визначають розвиток держави і суспільства) обумовлює особливий порядок її прийняття, юридичну силу і гарантованість. Юридичну силу та обов'язковість до виконання зумовлюють як згаданий вище предмет її регулювання, так і місце нормотворчого органу в ієрархії органів влади. Більше того, положення декларації адресуються, головним чином, саме

державі, яка зобов'язується дотримуватися проголошених положень і реалізувати поставлені цими положеннями цілі і завдання. Нормативність декларації визначається її фундаментальним правоутворюючим значенням, тобто направленістю саме на встановлення норм права, а не на їх зміну, припинення чи доповнення; фундаментально-правовим характером, який пов'язаний як з структурою норм декларації, та і з роллю для становлення держави та її інституцій, принциповим завданням – створити передумови і межі розвитку тих чи інших суспільних відносин, задати певний вектор їх розвитку.

5. Специфічні риси декларації притаманні також ряду інших актів: пактам, хартіям, меморандумам, конкордатам, актам, модус вівенді, концепціям, універсалам, маніфестам та іншим. Зазначені акти, на відміну від декларації, зазвичай не наділені юридичною силою і не мають обов'язкового характеру; реалізація їх положень забезпечується суспільною значущістю предмету їх регулювання, міжнародним суспільно-політичним авторитетом суб'єктів їх прийняття або проголошення і сприяє досягненню поставлених політичних цілей; вони можуть набувати юридичної сили і ставати джерелами права виключно у передбаченому законодавством порядку (ратифікація, підписання).

6. До головних підстав (критеріїв) класифікації декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру варто відносити: суб'єктів правотворчості (декларації, що прийняті органом законодавчої влади, главою держави, органами виконавчої влади, іншими правотворчими органами, якщо вони наділені такими повноваженнями); обсяг і характер дії (декларації загальної дії, спеціальні та декларації виняткової дії); галузеву належність (такі, що містять норми лише однієї галузі права і такі, що мають комплексний (або міжгалузевий) характер).

Серед підстав (критеріїв) класифікації, які відображають власні специфічні риси декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру, найголовнішою вбачається характер відносин, що регулюються. По-перше, йдеться про політичні відносини, де можна виділити такі види декларацій: спрямовані на встановлення дипломатичних відносин; направлені на встановлення та/або поглиблення відносин між суб'єктами політичної, правової діяльності у певній сфері; направлені на врегулювання відносин у сфері міжнародного приватного права; направлені на співпрацю в сфері судочинства, правової допомоги тощо; такі, що проголошують принципи, засади діяльності держави у певній сфері або ставлення суспільства в цілому до якихось політичних подій тощо. По-друге, можна виділити декларації, що регулюють економічні відносини. По-третє, декларації, які направлені на врегулювання соціальних відносин. По-четверте, чи не найчисельнішими є декларації, що носять програмний,

загальний характер і направлені на об'єднання якомога більшої кількості держав.

З урахуванням того, що більшість декларацій є актами міжнародного права, для їх дослідження використано такі специфічні підстави класифікації: за кількістю учасників (двосторонні і багатосторонні); за порядком приєднання чи підписання (відкриті і закриті).

7. Декларацію як політико-правовий акт варто розглядати у двох розуміннях: вузькому та широкому. Так, у вузькому розумінні – це документ уповноваженого суб'єкта політичних відносин, який в першу чергу направлений на досягнення певного політичного ефекту, а вже потім на створення передумов правового регулювання суспільних відносин. Декларація як політико-правовий акт в широкому розумінні – це юридичний документ, який укладається уповноваженими суб'єктами з метою регулювання найважливіших суспільних відносин або створення передумов для такого регулювання в майбутньому, може містити у собі політичні норми або відіграє важливу політичну роль.

8. Декларація (акт декларативно-рекомендаційного характеру) як нормативно-правовий акт має низку суттєвих специфічних ознак, що якісно відрізняють її від інших джерел права, хоча і характеризується рядом рис нормативно-правового акту. Серед них: фундаментальне правоутворююче значення, тобто направленість головним чином саме на встановлення норм права, а не на їх зміну, припинення чи доповнення; відсутність класичних правових норм; фундаментально-правовий характер, який пов'язаний як з структурою норм, та і з роллю для становлення держави та її інституцій, принциповим завданням – створити передумови і так би мовити рамки для розвитку тих чи інших суспільних відносин, задати певний вектор їх розвитку.

9. Декларацію та акти декларативно-рекомендаційного характеру, які за своєю юридичною сутністю є нормативними договорами, варто розглядати у двох аспектах: як міжнародний та як внутрішньодержавний акт. У першому аспекті - це угода між державами чи іншими суб'єктами міжнародного права, укладена у формі декларації або акту декларативно-рекомендаційного характеру з питань, які мають для них загальний інтерес, і покликана урегулювати їхні взаємовідносини шляхом визначення взаємних прав та обов'язків. Що ж стосується декларації (акту декларативно-рекомендаційного характеру) як внутрішньодержавного нормативного договору, то її можна визначити як джерело права, у якому висловлена узгоджена воля кількох суб'єктів правовідносин, що врегульовує відносини між ними та є частиною національного законодавства.

10. Декларацію як акт, що приймається Верховною Радою України, варто на законодавчому рівні визначити як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, який відповідно до положень Конституції України проголошує вихідні засади та принципи правового регулювання найважливіших сфер суспільних відносин та провідних напрямків внутрішньої і зовнішньої політики держави; створює передумови для подальшого регулювання суспільних відносин, внаслідок чого закони та підзаконні нормативно-правові акти, предмет регулювання яких належить до предмету регулювання декларації, мають відповідати її положенням і не можуть їм суперечити.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Саннікова, М.В. До визначення підстав класифікації декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру / М.В. Саннікова // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 23 (62). – № 2. – Изд-во Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, 2010. – С. 343-350.

2. Саннікова, М.В. Проблеми правового регулювання загального землекористування в населених пунктах / М.В. Саннікова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка: Спеціальний випуск № 3 у 2-х ч. Ч. 1 / гол. ред. Комарницький В.М. – Луганськ. : Вид-во Луганського держ. у-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – С. 167-172.

3. Саннікова, М.В. До визначення головних ознак декларації як джерела права / М.В. Саннікова // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол.: Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 21. – С. 139-147.

4. Саннікова, М.В. До питання про значення декларацій про державний суверенітет / М.В. Саннікова // Право і безпека: науковий журнал, 2011. - №4 (41). – С. 16-20.

5. Саннікова, М.В. Декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру: значення та перспективи розвитку в умовах глобалізації права / М.В. Саннікова // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 138-147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12aomomc.pdf>.

6. Саннікова, М.В. Декларація про державний суверенітет України як передумова розвитку української державності / М.В. Саннікова // Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні: матеріали науково-практичної

конф.: до 15-річчя Київського університету права НАН України. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – С. 87-89.

7. Саннікова, М.В. Щодо співвідношення Декларації про державний суверенітет України і Конституції України / М.В. Саннікова // Треті Конституційні читання: збірка тез наукових доповідей і повідомлень міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, аспірантів і студентів, присвячена пам'яті академіка Ю.М. Тодики / За заг. ред. проф. А.П. Гетьман. Нац. юрид. акад. України. – Харків: Права людини, 2010 р. – С. 51-53.

8. Саннікова, М.В. Місце декларації в системі нормативно-правових актів / М.В. Саннікова // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2010. – Ч. 1 - С. 61-63.

9. Саннікова, М.В. До питання про підвищення ефективності декларацій у сфері прав і свобод людини і громадянина / М.В. Саннікова // Громадянське суспільство і права людини: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 154-157.

10. Саннікова, М.В. До питання класифікації декларацій / М.В. Саннікова // Правова система України: проблеми і тенденції розвитку: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 3 червн. 2010 р. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 111-113.

11. Саннікова, М.В. Декларація як політичний акт в європейському правовому просторі / М.В. Саннікова // Формування європейського правового простору: історія та сучасність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 20 травн. 2011 р. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, О. Я. Трагнюк. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2011. – С. 183-185.

12. Саннікова, М.В. Деякі аспекти перспектив розвитку декларації в системі джерел права України / М.В. Саннікова // Європейська юридична освіта і наука: Зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. / Редкол. Бошицький Ю.Л., Вашук Ф.Г., Чернецька О.В., Вашук О.М.. – К. : Видавництво Ліра-К, 2012. – С. 58-60.

АНОТАЦІЇ

Саннікова М.В. Декларація та акти декларативно-рекомендаційого характеру в системі джерел права. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Міністерство освіти і науки України. Харків, 2013.

Дисертація присвячена з'ясуванню юридичної сутності декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права, визначенню їх загальних ознак та власних специфічних рис, місця в системі джерел права. У роботі з'ясовано природу декларації як політико-правового акту, її особливості як нормативно-правового акту та нормативного договору, досліджено перспективи розвитку в системі джерел права України та як джерела міжнародного права, виявлено переваги її використання для розвитку нормотворчості та правозастосовної діяльності.

Ключові слова: декларація, акт декларативно-рекомендаційного характеру, джерело права, політико-правовий акт, нормативно-правовий акт, нормативний договір.

Санникова М.В. Декларация и акты декларативно-рекомендательного характера в системе источников права. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого», Министерство образования и науки Украины. Харьков, 2013.

Диссертация посвящена исследованию юридической сущности декларации и актов декларативно-рекомендательного характера как источников права, определению их общих признаков и собственных специфических черт, места в системе источников права. В работе определено, что сущность декларации является достаточно сложной, поскольку этот источник права является воплощением политического, собственно правового и договорного начала. В этой связи раскрыта природа декларации как политико-правового акта, доказана принадлежность ей общих признаков таких источников права в формально-юридическом смысле, как нормативно-правовой акт и нормативный договор, а также обоснованы её собственные специфические черты.

Установлено, что черты деклараций свойственны также некоторым иным актам (среди них: хартии, пакты, обращения, меморандумы и т.д.), которые следует определять как акты декларативно-рекомендательного характера. Последние отличаются от деклараций формой своего внешнего выражения, а также тем, что они приобретают юридическую силу и

становятся обязательными для исполнения только вследствие определённой законодательством процедуры (ратификация, присоединение и т.д.).

В диссертации исследованы перспективы развития декларации в системе источников права Украины и как источника международного права, выявлены преимущества ее использования для развития нормотворчества и в правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: декларация, акт декларативно-рекомендательного характера, источник права, политико-правовой акт, нормативно-правовой акт, нормативный договор.

Sannikova M.V. Declaration and acts of declarative-advisory nature in the system of sources of law. - The manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of sciences, specialty 12.00.01 - Theory and History of State and Law, History of political and legal doctrines. - National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise", the Ministry of Education and Science. Kharkov, 2013.

Thesis is devoted to the legal entity declarations and acts of declarative-advisory nature as a source of law, the definition of their common characteristics and specific features of their own, a place in the system of sources of law. The paper defined the nature of the declaration as a political instrument, its characteristics as a regulatory act and regulatory agreement, examined the prospects of development in the system of sources of law in Ukraine and as a source of international law, identified the benefits of its use for the development of rule-making and enforcement.

Key words: declaration, act declarative und recommendatory format, the source of law, political and legal act, legal act, the normative contract.